

Дроздова М.А.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ АНТИСОЦІАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються феномени антисоціальної та негативної креативності. Ці явища передбачають завдання навмисної (антисоціальної форми) або ненавмисної (негативної форми) шкоди оточенню оригінальними (творчими) способами. Описуються результати двох емпіричних досліджень, проведених у 2019–2020 рр. Перше дослідження було спрямоване на вивчення особливостей антисоціальної креативності (АК) у студентів різного профілю навчання (n=111 осіб). У другому дослідженні визначалися показники АК у представників восьми професійних груп (бортпроводники, медсестри та лікарі, офіціанти, оператори кол-центрів, вчителі, вихователі дитячих садків, військовослужбовці та ІТ-фахівці; n=320 осіб). В обох дослідженнях використовувалася шкала MCBS (The Malevolent Creativity Behavior Scale) М. Ранко в адаптації Н. Мешкової та С. Єніколопова. Прояви АК визначалися за чотирма показниками (шкалами): «Завдання шкоди», «Брехня», «Злі жарти» та сумарний (інтегральний) показник. За результатами першого дослідження з'ясувалося, що на особливостях АК студентів позначається фахова спрямованість, тоді як чинник статі є несуттєвим. Дані другого дослідження засвідчили існування відмінностей у проявах АК серед різних професійних груп досліджуваних. Зокрема, максимальні значення усіх показників АК були зафіксовані у бортпроводників. Також за рядом шкал («Брехня», «Злі жарти») високі показники було отримано серед медичних працівників. Натомість найнижчі значення АК зазначено у групах учителів та військовослужбовців. Показано, що статистично вірогідні відмінності між професійними групами отримано за всіма показниками АК, крім шкали «Брехня». Також з'ясовано, що відмінності у показниках АК не пов'язані зі статтю опитаних. Загалом зроблено висновок, що чинниками АК є напрям навчання, професія та вік, тоді як стать є другорядним чинником.

Ключові слова: антисоціальна креативність (АК), негативна креативність, соціально-демографічні чинники, студенти, професійні групи.

Постановка проблеми. На теренах сьогодення передусім американські та китайські науковці все частіше розглядають творчість не у традиційному ключі (як процес створення нового, корисного продукту), а як таку, що може завдавати навмисної (антисоціальної креативності) або ненавмисної (негативної креативності) шкоди оточенню [12; 13; 15]. Наприклад, Р. Макларен наголошував на урахуванні морального контексту креативності, а саме творчих намірів митця. М. Ранко розробив психодіагностичну методику MCBS (*The Malevolent Creativity Behavior Scale*) для вимірювання негативної креативної поведінки. Ч. Майнемелісом було започатковано термін «креативна девіантність», що позначав досягнення легітимних цілей нелегітимними засобами. Навіть більше, згаданий учений став автором теорії креативної девіантності, що описує взаємодію цілей та способів досягнення їх [14]. Іншими науковцями (Н. Мешкова та С. Єніколопов) створена Комплексна модель зв'язку креативності й девіантності (КМКД) [8]. У вітчизняній науці

вивчення антисоціальної та негативної креативності (АК/НК) відсутнє, хоча, на наш погляд, такі розвідки мали б прикладне значення. Адже девіантна, агресивна, кримінальна поведінка нині постають актуальними соціальними проблемами. Зазначимо, що для глибшого розуміння «шкідливої» креативності важливо також визначити систему чинників, які прямо чи побічно сприяють формуванню та прояву останньої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині дослідниками відносно добре вивчене коло особистісних чинників АК/НК. Зокрема, йдеться про: агресивність, ворожість, мстивість, підозрілість, певні ціннісні орієнтації, соціальний інтерес, егоцентризм, емоційний інтелект, макіавелізм, конформізм, окремі риси «Big Five» тощо. [1; 4; 5; 6; 7; 9; 11]. Наприклад, М. Бочковою та Н. Мешковою побудовано психологічні профілі негативної та антисоціальної креативності. Перший складають: нейротизм, низький рівень внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, низький рівень розвитку особистісної риси «Згода» (безпечність і

недбалість у відносинах з іншими, заклопотаність власними потребами), макіавелізм. Другий включає: низький рівень розвитку особистісних рис «Згода» і «Сумлінність» (знижений самоконтроль власних імпульсів), високу агресивність, ворожість, гнів, макіавеллізм [3].

Крім того, російськими науковцями вивчалися особливості АК/НК у різних соціально-демографічних групах. Так, дані одного дослідження показали, що засуджені за корисливі й агресивно-насильницькі злочини та співробітники поліції мають низький рівень антисоціальної креативності порівняно з підлітками [10]. Цікаво, що інше дослідження, у якому порівнювалися підлітки (кадети) та особи старшого віку (курсанти), підтвердило той факт, що у молодших за віком показник АК виражений сильніше, ніж у старших. Також було з'ясовано, що предикторами АК/НК у різних вікових та статевих групах молоді виступають різні особистісні чинники [9; 11]. Ще в одному дослідженні предикторами АК у групі юнаків – футбольних фанатів були названі низька орієнтація на новизну (цінність «Самостійність думки») та соціальний фокус (цінність «Традиції») [5]. М. Бочкова виявила відмінності зв'язку емоційного інтелекту та АК у представників двох груп засуджених (за шахрайство й корисливо-насильницькі та за агресивно-насильницькі злочини). Зокрема, у шахраїв і корисливо-насильницьких злочинців предикторами антисоціальної креативності постають ворожість і низьке розуміння суб'єктом власних емоцій [2].

Цікавим видається дослідження особливостей АК серед в'язнів колонії та співробітників поліції. Встановлено, що представники обох підгруп не відрізняються між собою за рівнем АК, натомість відмінності стосувалися її предикторів. Зокрема, ув'язнені та поліцейські відрізнялися за уникненням шкоди, самоспрямованістю, співробітництвом, гнівом і ворожістю (ці показники більш виражені у засуджених). У підгрупі співробітників поліції з неюридичною освітою важливими компонентами, що зумовлюють поведінкові особливості АК, постають: когнітивний компонент агресії, незалежність і нечутливість до громадської думки з тенденцією до особистісного відособлення, емоційна відгородженість. Співробітникам поліції з юридичною освітою не властива поведінка, що шкодить іншим людям, у тому числі брехня. Однак, на думку цих опитаних, їм притаманні лихослів'я, жарти над іншими, сарказм. Неочікувано, але ця поведінка зумовлена бажанням бути корисними іншим, емпатією, співчуттям [6].

Отже, бачимо, що дослідження АК/НК представників різних соціально-демографічних груп часто прямо чи побічно проводяться у контексті вивчення індивідуально-психологічних чинників. Що ж стосується вивчення власне соціально-демографічних чинників АК/НК (вік, стать, професійний / соціальний статус, освіта тощо), то такі наукові розвідки робилися переважно російськими вченими. З огляду на це виникає потреба в аналогічних наукових розробках на вітчизняних вибірках. Таким чином, **метою нашого дослідження** стало з'ясування психологічної специфіки проявів АК серед представників різних вітчизняних соціально-демографічних груп.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для досягнення вищезгаданої мети нами організовано та реалізовано два авторські емпіричні дослідження. **Перше** (2019 р.) – було спрямоване на з'ясування особливостей АК у студентської молоді. Вибірку ($n = 111$) склали студенти психолого-педагогічного факультету ($n = 52$) та факультету фізичного виховання ($n = 59$) Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (з них 66 – жіночої та 45 – чоловічої статі; середній вік опитаних складав $19 \pm 1,6$ роки).

Друге дослідження (2019–2020 рр.) було присвячене визначенню кількісних рівнів АК у представників різних соціально-професійних груп. У ньому взяли участь 320 осіб (69% – жіночої та 31% – чоловічої статі; середній вік опитаних складав $31,3 \pm 10,3$ роки). Загальну вибірку утворили представники 8 професійних груп: бортпровідники ($n = 66$), медсестри й лікарі ($n = 45$), офіціанти ($n = 32$), оператори кол-центрів ($n = 42$), вчителі ($n = 29$), вихователі дитячих садків ($n = 33$), військовослужбовці ($n = 31$) та фахівці ІТ-сфери ($n = 42$). Перераховані групи уособлюють основні типи професій за класифікацією Є. Клімова – «людина – людина», «людина – знак», «людина – техніка» і «людина – художній образ» (виняток склав лише тип «людина – природа»). На цьому етапі опитування проводилося в онлайн-форматі.

В обох дослідженнях використовувався адаптований Н. Мешковою, С. Єніколоповим та інших варіант шкали MCBS (*The Malevolent Creativity Behavior Scale*) М. Ранко [10]. Прояви АК тут визначаються за трьома показниками (шкалами): «Завдання шкоди», «Брехня», «Злі жарти». Також обчислюється сумарний (інтегральний) показник АК. Математико-статистичний аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою програми SPSS v23.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи результати першого дослідження, ми з'ясували відсутність суттєвих відмінностей у статевих підгрупах студентської молоді (див. табл. 1).

За процедурою U-критерію Манна-Уїтні статистично вірогідних відмінностей між показниками обох зазначених груп виявлено не було. Аналіз стандартних квадратичних відхилень також продемонстрував відсутність суттєвих розходжень у відповідях чоловіків і жінок за жодною із шкал. Це дає змогу констатувати, що АК є відносно універсальним психологічним феноменом, однаковою мірою поширеним серед представників обох статей. І це попри відому багатьом наявність статевих відмінностей у проявах агресивної поведінки, що сприяє стереотипному очікуванню їх і щодо АК.

Порівняння результатів за фаховою спрямованістю респондентів засвідчило, що за

всіма шкалами студенти-психологи отримали дещо вищі бали, ніж студенти-фізкультурники (див. табл. 2).

Процедура U-критерію Манна-Уїтні показала існування статистично вірогідних відмінностей лише за шкалою «Злі жарти» (при $p \leq 0,05$). Те, що «психологи» продемонстрували тут вищі результати, аніж «спортсмени», мабуть, пояснюється схильністю перших більшою мірою використовувати певні неетичні психологічні прийоми (маніпуляції, прояви непрямой агресії / ворожості тощо). Натомість більшість «спортсменів» надають перевагу проявам менш інтелектуальної, прямої агресивної поведінки або ворожості. Частково це підтверджується тим фактом, що у студентів-психологів спостерігалось більше стандартне відхилення за шкалою «Завдання шкоди» (4,5 проти 3,2 у студентів-спортсменів).

Таблиця 1

Середні показники АК серед досліджуваних студентів (стать)

№	Шкала MCBS	Дівчата	Хлопці
1	«Завдання шкоди»	12,3	13,3
2	«Брехня»	10,6	10,3
3	«Злі жарти»	7,7	7,3
4	Інтегральний показник	27,8	28,1

Таблиця 2

Середні показники АК серед досліджуваних студентів (освіта)

№	Шкала MCBS	«Психологи»	«Спортсмени»
1	«Завдання шкоди»	13,1	12,3
2	«Брехня»	10,8	10,2
3	«Злі жарти»	8,2	7,0
4	Інтегральний показник	29,1	26,9

Таблиця 3

Середні показники АК у професійних групах

№	Шкала MCBS	борпроводники	медсестри та лікарі	офіціанти	оператори кол-центрів	вчителі	вихователі дитячих садків	військовослужбовці	ІТ-фахівці
1	«Завдання шкоди»	14,0	11,2	12,6	11,1	9,1	10,8	9,2	11,5
2	«Брехня»	10,7	10,4	10,2	9,9	9,1	10,2	8,8	9,6
3	«Злі жарти»	7,4	7,5	7,7	6,4	5,0	5,8	5,3	7,0
4	Інтегральний показник	29,4	26,4	27,8	25,0	21,1	24,4	21,3	25,4

Отже, за результатами вище згаданого дослідження робимо висновок про те, що на особливостях АК може позначатися фахова спрямованість молоді, тоді як чинник статі є несуттєвим.

Аналіз даних другого дослідження показав наявність відмінностей у проявах АК в різних професійних групах респондентів (див. табл. 3).

Первинні статистичні результати проілюстрували існування максимальних показників за шкалою «Нанесення шкоди» у групі бортпровідників, а мінімальних – серед учителів і військовослужбовців. Схожі результати маємо за шкалою «Брехня». Найвищі показники отримано у бортпровідників і (що надто непокоїть) медичних працівників, а найнижчі – у військовослужбовців і вчителів. За шкалою «Злі жарти» «лідирували» бортпровідники, а також медпрацівники та офіціанти; найменш виражені результати спостерігалися в групі вчителів. Максимальні значення загального (інтегрального) показника антисоціальної креативності були зафіксовані у вже згаданих бортпровідників, а мінімальні – у вчителів і військовослужбовців. Загалом результати двох останніх груп видаються очікуваними. Адже поведінка військовослужбовців чітко регламентується різними статутами, які забороняють демонструвати ті чи інші прояви «креативності» (і негативної, і позитивної). Схильність до антисоціальної та агресивної поведінки педагогічних працівників є небажаною з професійної точки зору. Таким чином, опитані вчителі відповідають цій професійній вимозі. А от вихователі дитячих садків мають інші показники, більш виражені. Напевно, ці фахівці менш задоволені умовами власної праці (адже маленькі діти, як відомо, потребують особливого підходу і постійного контролю поведінки) та її оплатою. Припускаємо, що високий рівень АК серед бортпровідників може бути пов'язаний з певним ситуативним чинником. Останній міг посприяти формуванню негативного соціально-психологічного клімату в колективі працівників авіакомпанії, де ми проводили дослідження. Той факт, що за рядом шкал («Брехня», «Злі жарти») високі показники було отримано серед медичних працівників, можна, на нашу думку, пояснити специфікою психологічної культури вітчизняних медичних кадрів, їхньою професійною деформацією.

Процедура Н-критерію Краскелла-Уоллеса засвідчила існування статистично вірогідних відмінностей між усіма групами досліджуваних за шкалами «Завдання шкоди», «Злі жарти» та інтегральним показником антисоціальної креатив-

ності (усе при $p \leq 0,001$). Отже, чинник належності до тієї чи іншої соціально-професійної групи пов'язаний з рівнем антисоціальної креативності. Водночас за шкалою «Брехня» статистично вірогідні відмінності відсутні. Можливо, брехня є досить поширеною поведінковою стратегією, схильність до якої швидше зумовлена особистісними, аніж соціально-демографічними чинниками. Цікаво, що за U-критерієм Манна-Уїтні також не було виявлено статистичних відмінностей між показниками чоловіків і жінок (що підтверджує результати попереднього нашого дослідження). Отже, описані відмінності пов'язані саме з професійним статусом опитаних і не стосуються статевої особливості професійних підгруп. Загалом отримані результати доводять, що професійна належність є одним із вагомих соціальних чинників АК особистості.

Щоб перевірити існування зв'язку між чинником віку і показниками антисоціальної креативності, ми поділили зазначену вибірку досліджуваних на чотири вікові підгрупи: 1) від 16 до 25 років (38% опитаних) – представники юнацького і раннього дорослого віку; 2) від 26 до 40 років – особи зрілого віку; 3) понад 41 рік – люди старшого віку. Порівняння цих груп здійснювалося попарно за процедурою U-критерію Манна-Уїтні. Наприклад, з'ясувалося, що між першою та другою групою існують статистично вірогідні відмінності за шкалою «Злі жарти» (при $p \leq 0,05$). Причому (як показують результати первинного аналізу) показники першої групи є вищими. Між другою та третьою віковою групою були зафіксовані достовірні відмінності за шкалою «Завдання шкоди» (при $p \leq 0,01$) та інтегральним показником антисоціальної креативності (при $p \leq 0,05$). За показниками первинної статистики, у другій групі отримано вищі показники за вказаними шкалами. Нарешті, між першою та третьою групами ми отримали статистично вірогідні відмінності за шкалами: «Завдання шкоди» (при $p \leq 0,001$), «Злі жарти» (при $p \leq 0,001$) та загальним показником антисоціальної креативності (при $p \leq 0,001$). Як засвідчили дані первинної обробки, у першій групі за всіма означеними шкалами показники є вищими. Такі результати можемо пояснити тим, що з віком людина стає поміркованішою, менш категоричною і толерантнішою до думки інших, а отже, більш стриманою у висловлюваннях і поведінці й загалом менш схильною до прояву антисоціальної креативності. Цікаво, що, як і у випадку професійних груп, нами не було отримано статистично вірогідних відмінностей між віковими групами за

шкалою «Брехня». Отже, знову ж таки, можемо припустити, що схильність обманювати пов'язана швидше з індивідуальними, аніж із соціально-демографічними характеристиками.

Висновки. Чинниками антисоціальної креативності постають напрям навчання, професія та вік. Причому останні пов'язані з усіма показниками АК, крім брехні. Припускаємо, що схильність до обману зумовлена переважно особистісними, а не соціально-демографічними чинниками.

Антисоціальна креативність є універсальним психологічним феноменом, не пов'язаним зі статтю респондентів і однаково поширеним серед чоловіків і жінок.

З огляду на недостатньо досліджену проблематику негативної та антисоціальної креативності у вітчизняній науці, перспективним вважаємо подальше дослідження цих феноменів. Зокрема, вивчення кроскультурних аспектів НК і АК, їхнього зв'язку з ефективністю професійної діяльності працівників тощо.

Список літератури:

1. Антропова М.Ю., Мешкова Н.В. О ситуационных характеристиках креативности в социальном взаимодействии старших школьников. *Психолого-педагогические исследования*. 2017. Т. 9. № 3. С. 175–185.
2. Бочкова М.Н. Эмоциональный интеллект и креативность: связь и взаимодействие на примере разных категорий осужденных. *Психология и право*. 2020. Т. 10. № 1. С. 92–102.
3. Бочкова М.Н., Мешкова Н.В. Поведенческие особенности негативной и антисоциальной креативности на примере подростков. *Психолого-педагогические исследования*. 2019. Т. 11. № 1. С. 93–106.
4. Бочкова М.Н., Мешкова Н.В. Эмоциональный интеллект и социальное взаимодействие: зарубежные исследования. *Современная зарубежная психология*. 2018. Т. 7. № 2. С. 49–59.
5. Мешкова Н.В. Особенности взаимосвязи антисоциально направленной креативности и ценностей у подростков с разным уровнем агрессии. *Психолого-педагогические исследования*. 2018. Т. 10. № 2. С. 77–87.
6. Мешкова Н.В. Предикторы антисоциальной креативности у осужденных и сотрудников полиции. *Актуальные проблемы психологии правоохранительной деятельности: концепции, подходы, технологии (Васильевские чтения – 2019). Матер. междунар. научно-практической конференции*. Под ред. Ю.А. Шаранова, В.А. Шаповала. СПб, 2019. С. 230–233.
7. Мешкова Н.В., Ениколопов С.Н. Асоциальная креативность: исследования в психологии. *Вестник практической психологии образования*. 2017. Т.14. №2. С. 53–57. URL: https://psyjournals.ru/vestnik_psyobr/2017/n2/Meshkova_Enikolopov.shtml (дата обращения: 10.06.2021)
8. Мешкова Н.В., Ениколопов С.Н. Негативная креативность в образовании: особенности, угрозы и перспективы исследования. *Психологическая наука и образование*. 2017. Т. 22. № 5. С. 67–76.
9. Мешкова Н.В., Ениколопов С.Н., Кудрявцев В.Т., Кравцов О.Г., Бочкова М.Н., Мешков И.А. Возрастные и половые особенности личностных предикторов антисоциальной креативности. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2020. Т. 17. № 1. С. 60–72.
10. Мешкова Н. В., Ениколопов С. Н., Митина О. В., Мешков И. А. Адаптация опросника «Поведенческие особенности антисоциальной креативности». *Психологическая наука и образование*. 2018. Т. 23. № 6. С. 25–40.
11. Мешкова Н.В., Шаповал В.А., Герасименко Е.А., Потарыкина М.С., Мешков И.А. Личностные особенности и антисоциальная креативность например кадетов и сотрудников МВД. *Психология и право*. 2018. Т. 8, № 3. С. 83–96.
12. Cropley D.H., Cropley A.J., Kaufman J.C., Runco M. (eds.). *The dark side of creativity*. NY: Cambridge University Press, 2010. 404 p.
13. Hao N., Tang M., Yang J., Wang Q., Runco M.A. A New Tool to Measure Malevolent Creativity: The Malevolent creativity Behavior Scale. *Frontiers in Psychology*. 2016. Vol. 7. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2016.00682/full>.
14. Mainemelis C. Stealing fire: Creative deviance in the evolution of new ideas. *Academy of Management Review*. 2010. Vol. 35. P. 558–578.
15. Runco M.A. Creative morality: Intentional and unconventional. *Creativity Research Journal*. 1993. Vol. 6 (1-2). P. 17–28.

Drozdova M.A. SOCIAL AND DEMOGRAPHIC FACTORS OF ANTISOCIAL CREATIVITY OF PERSONALITY

The article is dealt with the phenomena of antisocial and negative creativity. These phenomena are considered as doing intentional harm (antisocial form) or unintentional harm (negative form) to other people by original (creative) ways. The results of two empirical studies conducted in 2019-2020 are described. The first study was aimed at studying the features of antisocial creativity (AC) among students of different specialties (n = 111 people). Within the second study the indicators of AC among representatives of eight professional

groups (flight attendants, nurses and doctors, waiters, call center operators, teachers, kindergarten teachers, servicemen and IT professionals; $n = 320$ people) were pointed out. In both studies, the MCBS scale (The Malevolent Creativity Behavior Scale) by M. Runko adapted by N. Meshkova and S. Yenikolopov was used. Manifestations of AC were determined by four indicators (scales): "Harm", "Lie", "Mean jokes" and the total (integral) indicator. According to the results of the first study, it has been found that the characteristics of students' AC are affected by their specialty, while the gender factor is insignificant. The data of the second study have shown the existence of differences in the manifestations of AC among different occupational groups. In particular, the maximum levels of all indicators of AC have been recorded among flight attendants. Also on a number of scales ("Lies", "Mean jokes") high indicators have been obtained among medical workers. Instead, the lowest levels of AC have taken place among groups of teachers and servicemen. It is shown that statistically significant differences between occupational groups have been obtained for all indicators of AC, except for the scale "Lie". It has been also found that the differences in the indicators of AC are not related to the gender of the respondents. In general, it has been concluded that the factors of AC are specialty, profession and age, while gender is a secondary factor.

Key words: antisocial creativity (AC), negative creativity, social and demographic factors, students, professional groups.